

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення? *Аналітична записка Центру економічної стратегії*. 2020 р. С. 16. URL: <https://ces.org.ua> (дата звернення 07.03.2021).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи: Закон України від 04.02.2021. № 1213-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua> (дата звернення 07.03.2021).
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.71 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. (Із змінами).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст.123.
5. Конвенція Міжнародної організації праці про надомну працю № 177 від 4 червня 1996 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text (дата звернення 07.03.2021).
6. Бондаренко Н. Соціально-правові аспекти зайнятості в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 133–144.
7. Довгань Б. В. Правове регулювання дистанційної роботи в умовах карантину. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20-21 лист. 2020 р.). Львів, 2020. С. 76–80.
8. Рішення Вінницького міського суду Вінницької області № 127/15710/20 від 21 грудня 2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93811202> (дата звернення 07.03.2021).
9. Свистун М. О., Старостіна Л. Л. Дистанційна робота в умовах сьогодення: переваги та недоліки. *Science and practice: implementation to modern society*. 2021. № 3(39). С. 1038–1041.

УДК 340.1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ

Б. В. Довгань, Т. В. Михайліна

Анотація. У статті висвітлено особливості інформаційних прав як складових четвертого покоління прав людини. За допомогою діалектичного, кібернетичного та формально-юридичного методів наукового дослідження охарактеризовано підходи до розуміння поняття «інформаційні права», проаналізовано природу права на доступ до мережі Інтернет та на віртуальну реальність як їх різновидів, визначено їх співвідношення, з'ясовано особливості правовідносин у ІТ-просторі. Запропоновано віднести до переліку інформаційних прав право на безпеку в кіберпросторі (право на кібербезпеку), породжене неврегульованістю відносин в мережі та необхідності забезпечення безпеки в цифровому просторі.

Ключові слова: інформаційні права, право на доступ до мережі Інтернет, право на віртуальну реальність, право на кібербезпеку, 4ППЛ.

Вступ. Модернізація усіх сфер суспільства, у тому числі правової, призвела до появи четвертого покоління прав людини, яке більшість вчених-правознавців поділяє на дві групи: соматичні та інформаційні права. Значна кількість наукових праць присвячена дослідженню так званих соматичних прав, у той час як інформаційні залишаються без належного обґрунтування. І це досить дивно, адже розвиток інформаційних технологій стає дедалі динамічнішим і потребує належного нормативного регулювання, постійного аналізу законодавцем розвитку інновацій.

Варто зазначити, що інформаційні права як складову четвертого покоління прав людини досліджували О. Б. Бунчук, Л. Вакарюк, О. П. Васильченко, І. Діордіца, О. М. Селезньова та інші. Однак, єдиного підходу щодо поняття, переліку прав, що відносяться до цієї групи прав модерного покоління так і не вдалося досягнути, а стосовно специфіки відносин, що виникають у цифровому просторі, досі точиться низка дискусій. Саме з'ясуванню цих питань присвячена дана наукова робота.

Основний розділ. Зростання ролі інформаційних технологій, спричинило появу такого явища в юриспруденції, як інформаційні права, які в сукупності утворюють нову галузь права – інформаційне право. Сьогодні у наукових колах активно точаться дискусії щодо визначення їх поняття та природи. Так, І. Діордіца вважає, що інформаційні права – це гарантовані державою можливості людини задовольняти свої потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації [1, с. 117]. Однак, таке трактування є занадто вузьким, адже, ця категорія прав не обмежується лише правом на інформацію. Відповідно інші права, наприклад, доступ до Інтернету, віртуальна реальність не обмежуються лише інформаційною складовою (хоча немає заперечень тому, що вона є досить важливою). Більш коректним є визначення А. М. Куліша: це врегульований нормативними актами комплекс суспільних відносин, об'єктом яких є інформація [2, с. 4].

П. М. Сухорольський пропонує розуміти під інформаційними правами групу прав, які піддаються значному впливу в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) та включають права у різних сферах суспільних відносин, що належать до усіх трьох поколінь прав людини [4, с. 13].

Це визначення дозволяє порушити важливу проблему, що стосується розуміння природи цієї категорії прав. Справа в тому, що серед науковців точиться дискусія щодо належності прав, що розглядається, виключно до четвертого покоління прав людини (далі – 4ППЛ), адже, наприклад, права на свободу інформації, свободу думки і слова тощо існували й раніше і належать до громадянських прав (перше покоління). Крім того, більшість прав першого покоління мають основним своїм об'єктом інформацію (право на свободу й особисту недоторканність; недоторканність приватного життя, житла; свободу пересування і вибору місця проживання; свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; таємницю листування тощо) (негативний підхід) [1, с. 119].

Однак, це твердження легко спростувала О.М. Селезнєва, яка пояснила, що сьогодні система інформаційного права складається з прав, які ще донедавна не були відомі людству, тому його треба зарахувати до четвертого покоління. (позитивний підхід) [3, с. 14]. Її слова отримали підтримку інших дослідників даного питання, які розвинули її думку й наголошують, що «новизна» інформаційних прав спричинена саме розвитком інформаційних технологій, а передусім появою Інтернету. Під впливом цих процесів права попередніх поколінь модифікувалися і набули нової форми. Ми говоримо, наприклад, про право на таємницю Інтернет-листування, на таємницю скайп-зв'язку тощо (їх вже не можна зарахувати до першого покоління, адже їхня сутність змінилася) [5, с. 34].

Влучною є думка В. Вітіва, який пропонує виділити інформаційні права людини саме в четверте покоління, аргументуючи це появою нової парадигми свободи інформації: виникнення глобального інформаційного простору, формування особливого інформаційно-орієнтованого сприйняття, нових цінностей на основі використання інформаційно-комунікаційних засобів, необхідність забезпечення автономії дій та вибору правомірної поведінки особи на засадах рівності доступу до інформації тощо [6, с. 20].

Тепер повернімося до визначення П. М. Сухорольського. Важко не погодитися з тим, що права, які розглядаються, формуються з урахуванням активного прогресування сфери ІКТ, однак друга частина визначення автоматично заперечує першу, адже науково-технічні процеси у суспільстві стали підґрунтям саме четвертого покоління.

Інші автори розглядають інформаційне право як сукупність прав, безпосередньо пов'язаних з розвитком ІКТ та формуванням інформаційного суспільства [7, с. 156], що є актуальним в умовах сучасного розвитку правової доктрини.

Найбільш влучним є визначення інформаційних прав Н. І. Ткачука, який вважає, що це невід'ємні можливості вчиняти або не вчиняти дії, які забезпечують реалізацію інтересів особи в інформаційній сфері з використанням визначеного законом механізму [6, с. 18]. При цьому «інформаційну сферу» можна тлумачити як таку, що пов'язана з інформацією

та інформаційними відносинами як в звичному розумінні (збирання, зберігання, поширення інформації тощо), так і в сучасному – технологізованому.

Отже, з усього вищесказаного випливає, що інформаційні права є мірою можливої поведінки особи в інформаційній сфері. Однак, якщо розглядати їх саме як складову четвертого покоління, то це сукупність прав, тісно пов'язаних з розвитком ІТК, глобального інформаційного простору та формуванням інформаційного суспільства.

Ядром інформаційних прав, як вже згадувалося раніше, є право на доступ до Інтернету, а також на віртуальну реальність.

Інтернет існує з 1969 року, а після створення World Wide Web (WWW) на основі гіпертексту (1990 р.) і появи перших графічних браузерів – Mosaic (1993 р.) і Netscape (1994 р.) інтерес до нього особливо зріс [8, с. 162]. Нині мережа слугує своєрідною павутиною, що огорнула всі сфери життя суспільства, а її плодами є розвиток ІТ-сфери, впровадження в життя новітніх технологій [9, с. 35]. Онлайн-простір став ключовим засобом комунікації, джерелом інформації, сучасною публічною інфраструктурою, яка дає змогу отримувати доступ до культурних, освітніх, громадських, політичних ресурсів [1, с. 34].

Термін «віртуальна реальність» у науковий обіг ввів американський вчений Джарон Ланьє, який у 80-тих роках ХХ століття очолив групу вчених, що створили інтерфейс підключення до віртуального світу. Учений іменував це явище як «реальність візуальних образів», що генерується винятково через комп'ютерну техніку [8, с. 162]. Сьогодні Virtual Reality (VR) за допомогою 360° картинки, а також спеціальних окулярів і шолома, переносить людину у штучний світ, де навколишнє середовище повністю змінене. Яскравим прикладом «дива 21 століття» є програми Anatomyo, Operation Apex та інші системи.

На перший погляд Інтернет та віртуальна реальність – поняття тотожні, однак це не так. Доктринально сформувалося 3 підходи до їх співвідношення. Прибічники першого вважають, що діяльність людини у мережі є визнанням того, що існує певний віртуальний простір [10, с. 211]. Тому проблема правового регулювання питань, пов'язаних з віртуальним світом, зводиться до необхідності міжрядового управління Інтернетом [10, с. 212]. Тобто, Інтернет і віртуальна реальність сприймалися як частина і ціле і, відповідно, Інтернет – ширше поняття.

Інший підхід співвідношення через визначення права віртуального простору розкриває А. Албуджалілов: це правові норми, що регулюють суспільні відносини з приводу майнових та особистих немайнових прав, які виникають, еволюціонують та припиняються виключно всередині віртуального простору Інтернет. Таким чином, учений називає Інтернет віртуальним простором, а отже, ототожнює ці поняття [11].

Інакшу теорію запропонував С. В. Малахов, даючи визначення поняттю «Інтернет»: а) інформаційна комп'ютерна система, що складається із сукупності окремих інформаційних комп'ютерних мереж, об'єднаних на основі єдиного мережевого протоколу; б) інформаційний простір; в) середовище існування суб'єктів суспільства; г) сукупність інформаційних суспільних відносин у віртуальному середовищі [10, с. 211]. З останнього випливає, що Інтернет є частиною віртуальної реальності, а отже, останнє є ширшим поняттям.

Однак, кожне із запропонованих трактувань є суперечливим, адже діяльність в Інтернеті не завжди пов'язана з віртуальним світом і часто мережа є каталізатором реалізації суспільних відносин в реальному житті. До прикладу, спілкування з друзями в чатах, месенджерах, здійснення онлайн-викликів, онлайн-шопінг і т. д.

Натомість віртуальна реальність – це штучно створене відчуття перебування в певному середовищі [10, с. 213], яке необов'язково споживається через доступ до глобальної мережі [8, с. 162]. Мова йде про різноманітні ігри, віртуальні системи, що працюють в режимі офлайн.

Таким чином, варто підсумувати, що Інтернет та віртуальна реальність – це два самостійних явища, які тісно пов'язані між собою, але не тотожні. Доцільно говорити про перетин поля їх активності. Саме відносини, що відбуваються в цьому перетині, є найбільш

розповсюджуваними зараз і викликають багато питань, які повинні бути законодавчо врегульованими.

Слід наголосити, що відносинами в інформаційно-технологічному просторі – це специфічні відносини, які виникають під впливом норм різних галузей права щодо поведінки людей і організацій у інформаційно-технологічному середовищі [12, с. 135].

Структурні елементи цих відносин у правовому аспекті мають певну специфіку:

1. Суб'єкти. Можуть бути розподілені на три групи: пред'явники контенту (величезні корпорації (Google, Microsoft) або особа, що створила сайт), постачальники (провайдери) та клієнти (фізичні або юридичні особи, які користуються мережею) [12, с. 135]. Існує проблема визначення дієздатності суб'єкта, його місцезнаходження та встановлення, чи це взагалі жива істота, а не програма-робот [13, с. 53].

2. Об'єкти. Поведінка суб'єкта, спрямована на те або інше благо (що мають цінність тільки в мережі; що мають цінність тільки за її межами; що мають цінність повсюди).

3. Зміст. Є найпроблемнішим елементом визначення, так як права та обов'язки сторін визначаються за їх згодою без контролю держави [13, с. 54–57].

Отже, такі правовідносини мають форму саморегулюючої (синергетичної) системи [13, с. 54–57]. Відсутні механізми впливу на процеси, що відбуваються у кіберпросторі. Як влучно зазначає О. Ю. Коваленко: «Інтернет видається правовим вакуумом, в якому кожен може робити, що забажає. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на визначенні оптимальних шляхів вдосконалення правового регулювання інформаційно-комунікаційних відносин» [12, с. 136]. Тому доцільно говорити про необхідність правового регулювання даного питання.

Аналіз природи та характерних рис інформаційних прав, розгляд права на доступ до Інтернету та на віртуальну реальність, дає підстави виділити ще один різновид цієї категорії прав – право на безпеку у кіберпросторі. Як відомо, право на безпеку належить до третього покоління прав людини, яке виникло після Другої світової війни, однак право на безпеку у кіберпросторі – це порівняно нове явище в суспільстві, зумовлене розвитком новітніх технологій. Воно тісно пов'язане з правом на доступ до Інтернету, більше того – породжене неврегульованістю відносинами в мережі та необхідністю захисту користувачів від неправомірної поведінки певних суб'єктів.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [14]. З цього випливає, що кібербезпека є складовою частиною національної безпеки. Таким чином, право на безпеку в інформаційному просторі (інша назва кібербезпеки) є похідним від права на безпеку як такої так само, як право на доступ до Інтернету та віртуальну реальність є похідними від права на інформацію. Саме тому доцільно говорити про віднесення новітнього права до інформаційних, а отже, – до 4ППЛ.

Висновки. Отже, підходи до визначення сутності та природи інформаційних прав як складового елементу 4ППЛ показали, що їх доцільно розглядати як сукупність прав, тісно пов'язаних з розвитком ІТК, глобального інформаційного простору та формуванням інформаційного суспільства, а також як міру можливої поведінки в інформаційній сфері.

Особливе місце серед переліку інформаційних прав займають право на доступ до Інтернету та право на віртуальну реальність. Попри те, що існують різні теорії їх співвідношення (Інтернет і віртуальна реальність як частина і ціле, де перше – ширше поняття; Інтернет як частиною віртуальної реальності, де останнє є ширшим; отождошення двох понять), доцільно говорити, що це два самостійних явища, які тісно пов'язані між собою. Вони частково перетинаються, але не поглинають одне одного і не співпадають, адже діяльність в Інтернеті не завжди пов'язана з віртуальним світом і часто мережа є каталізатором реалізації суспільних відносин в реальному житті, а віртуальна реальність необов'язково споживається через доступ до всесвітньої павутини.

Що стосується правовідносин, які виникають в інформаційному просторі та пов'язані з реалізацією згаданих вище прав, то вони відрізняються від відносин в інших сферах суспільного життя, адже мають специфічне коло суб'єктів (пред'явники контенту, постачальники, клієнти), об'єкт (має цінність як в мережі, так і поза нею) та зміст (права та обов'язки суб'єктів, побудовані на довірі), а також характеризуються саморегуляцією, тобто частково відсутні механізми впливу на процеси, що відбуваються у інформаційному просторі.

Також серед переліку інформаційних прав доцільно виділити право на кібербезпеку, що є похідним від права на безпеку так само, як право на доступ до мережі та на віртуальну реальність – від права на інформацію. У той же час, право на безпеку в кіберпросторі породжене саме саморегулятивністю відносин у мережі та віртуальній реальності.

Аннотація. В статье изложены особенности информационных прав как составляющих четвертого поколения прав человека. С помощью диалектического, кибернетического и формально-юридического методов научного исследования охарактеризованы подходы к пониманию понятия «информационные права», проанализированы природа права на доступ к сети Интернет и на виртуальную реальность как их разновидностей, выяснены особенности правоотношений в ИТ-пространстве. Предложено отнести к списку информационных прав право на безопасность в киберпространстве (право на кибербезопасность), порожденное неурегулированностью отношений в сети и необходимостью обеспечения безопасности в цифровом пространстве.

Ключевые слова: информационные права, право на доступ к сети Интернет, право на виртуальную реальность, право на кибербезопасность, 4ППЛ.

Abstract. The article describes the information rights features as components of the fourth generation of human rights. With the help of dialectical, cybernetic and formal-legal methods of scientific research the approaches to understanding the concept of "information rights" are characterized, the nature of the right to access the Internet and virtual reality as their varieties is analyzed, their relations are determined, the peculiarities of legal relations in the IT space are clarified. It is proposed to include to the list of information rights the right to cybersecurity, caused by the unregulated relations in the network and the need to ensure security in the digital space.

Key words: information rights, right to access the Internet, right to virtual reality, right to cybersecurity, the fourth generation of humans rights.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Діордіца І. Класифікація інформаційних прав і свобод людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 116–122.
2. Куліш А. М., Кобзєва Т. А., Шапіро В. С. Інформаційне право України: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2016. 108 с.
3. Селезньова О. М. Інформаційні права: теоретичні та системні положення. *Інформація і право*. 2019. № 3(30). С. 9–15.
4. Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Електронний архів наукових матеріалів Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 213–217.
5. Васильченко О. П. Право на доступ до мережі: надати не можна позбавити. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. Том 1. С. 34–37.
6. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 17–30.
7. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155–159.
8. Бунчук О. Б. Особливості права на використання віртуальної реальності. *Scientific bases of solving of the modern tasks*. 2020. С. 161–164.
9. Яременко О. І. Віртуальна реальність як філософська категорія та сфера дії права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса. 2018. С. 33–36.
10. Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: зб. матер. II-ї Міжнар. наук.-практ. конф.* (17 лист. 2017 р.). Львів, 2017. С. 18–42.
11. Абдуджалілов А. Інтернет как объект научно-правового исследования. *Информационное право. ЕвразЮж*. 2011. № 6 (37). С. 20–28.
12. Коваленко О. Ю. Особливості правовідносин в Інтернеті. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип. Ч. 1. С. 134–137.
13. Беляков К. І. Понятійні та методологічні основи регулювання нових типів інформаційних відносин: «віртуальні правовідносини». *LEX PORTUS*. 2016. № 2. С. 47–63.
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р., № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.